

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ XVIII СТОЛІТТЯ НА ПОЛТАВЩИНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЦЕГЛЯРСТВА

Богдан Пошивайло

(сmt. Опішне, Зіньківський район, Полтавська область)

Основним джерелом досліджень були цегляні церкви та монастирі, побудовані на землях Полтавщини протягом XVIII ст. Виходячи з посилань в науковій літературі, передбачається, що ці будівлі були побудовані з місцевої цегли і найманими майстрами. В результаті аналізу було встановлено, що церкви і монастирі були побудовані в досліджуваній хронологічний час, і встановлено, що такі споруди фінансувала місцева козацька еліта

Ключові слова: цегла, церква, монастир, будівництво, козацька старшина.

Вивчаючи цеглярство, необхідно звернути увагу на пам'ятки матеріальної культури, які є найстаршими із цегляних. Адже, така будівля є завершальним результатом кількох технологічних процесів від видобування глини до кладки стін із цегли. Ці, споруди є цінним джерелом для наукових праць істориків, архітекторів, керамологів тощо. Хронологічні рамки обмежені XVIII століттям обумовленні початком активної фази культового будівництва на території всієї Лівобережної України і земель Полтавщини зокрема. Слід зазначити, що перші дві «муровані» споруди почали зводитися з кінця XVII століття, проте часто такі будівництва затягувалися на роки та десятиліття.

Географічні межі дослідження окреслені територією колишньої Полтавської губернії. Адже, саме на XVIII століття припадає велика активність у заселення цих земель, що у свою чергу дає можливість прослідкувати витоки будівництва культових споруд із цегли на її території.

У цій студії порушено основні питання: чи виготовляли цеглу в тому місці, де безпосередньо розташовувалося будівництво, чи цеглу привозили з іншого місця? Чи було будівництво культової споруди ознакою осередку цегельного виробництва? Також, постало завдання визначити на території колишньої Полтавської губернії цегляні культові споруди, які безпосередньо були збудовані впродовж XVIII століття. Що ж до, виготовлення цегли на місці будівництва, чи в межах населеного пункту, виникає слушне питання, чи було достатньо сировини для виготовлення цегли на місці? Адже, за таких умов неможливим постає і саме будівництво. Слід згадати, працю професора, доктора технічних наук Бориса Лисіна «Глини і глиняна промисловість на Україні. Цегла,

черепиця, звончак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, скло» подано інформацію про те, що на території Полтавщини глини є придатними для виготовлення кахель, взірців, платівок, труб та букового клінкера [3, с. 51]. З огляду на це, можна зробити припущення, оскільки глина на досліджуваній території, була придатна для виготовлення більш складних, у технологічному плані, виробів, то можна припустити, що й для виготовлення цегли, виробництво якої є простішим, і не таким вимогливим до якості глини. Тобто, на території колишньої Полтавщини «дефіциту» з сировиною для виготовлення цегли не було. Отже, за необхідності, цегельню можна було організовувати в будь-якому населеному пункті Полтавщини, не прив'язуючись до наявності сировини.

До того ж, одним із важливих факторів, які свідчать на користь теорії про виробництво цегли при місці будівництва, є транспортування готової цегли. На думку автора, перш за все існувала проблема перевезення готової продукції. Нині 1 повнотіла цеглина з розмірами 250x120x65 мм має вагу близько 3,7-4 кг. З огляду на те, що в досліджуваній період розміри цегли були дещо більші, а саме 300x150x50 мм, то як наслідок, вага її збільшувалася і могла доходити до 5 і більше кг. Тобто, 100 шт. будівельної цегли важили близько 500 кг. За умови спорудження великих об'єктів, потрібно було використати сотні тисяч цеглин, а єдиним видом транспорту в той час був гужовий. Теоретично, такий транспорт могли використовувати для перевезення важкої цегли, однак для цього необхідно було задіяти допоміжні фінансові ресурси та час, який витрачався на перевезення, завантаження й розвантаження матеріалу. За таких умов, доцільніше було найняти майстра, який би виготовляв цеглу поруч із планованим будівництвом. З огляду на це, слід звернутися до історичних джерел, зокрема у щоденнику генерального хорунжого війська Запорізького Миколи Ханенка зафіксовано ціни за виготовлення цегли «...учинен контракт з поданим монастиря новгородського Тарасом Юденком делать цеглу, за которою плати давати ему от всякой тысячи по 7 гривень, и дано ему же задатку 4 р.» [4, с. 87]. Отже, цегельника було найнято для виготовлення цегли безпосередньо на місці будівництва у маєтку Миколи Ханенка.

До того ж, приклади такого найму, записані у «Румянцевського опису Малоросії 1765-1769 р.». У цей час у Полтаві працювали два майстри-цегельники. Один із них – Федір Микитенко, уродженець Охтирського полку села Бакалівки, посполит, тридцяти років. Другий – цегельник Іван Глобенко, мешкав у садибі церкви Воскресіння Господнього, родом з Остерського полку. Проживав без найму «для присмотра» і робив цеглу для цієї церкви. Отже, майстрів наймали в

інших населених пунктах, задля виготовлення цегли побіля об'єкту будівництва, цим самим заощаджуючи час на перевезенні будівельного матеріалу [2, с. 465].

Також варто зауважити, що в науковій літературі автору не вдалося знайти згадки про перевезення цегли між населеними пунктами від місця виготовлення до об'єкта будівництва впродовж XVIII століття. Данні зазначенні в тогочасних джерелах, навпаки фіксують лише згадки про цегельників, що зазвичай були не місцевими і наймалися для виготовлення цегли для будівництва церкви, чи монастиря. За таких умов населений пункт, де відбувалося будівництво культової споруди ставав, на певний час, осередком цегельного виробництва, після завершення будівництва іноді такі цегельні продовжували функціонувати задовольняючи потреби місцевого населення, а іноді припиняли своє існування. А з огляду на стан цегельної забудови на землях Полтавщини впродовж XVIII століття, такі місця були першими осередками цегельного виробництва. Назви глиняних церков і населених пунктів у хронологічному порядку завершення їх будівництва на території Полтавської губернії:

1. Вознесенський собор у місті Переяслав-Хмельницький, нині Київська область (колишня територія Полтавської губернії). Побудований 1700 року за фінансування гетьмана Івана Мазепи.

2. Хрестовоздвиженський монастир у місті Полтава. Активне будівництво на території монастиря тривало впродовж 1689-1709 років. 1750 року було споруджено однобанну трапезну Троїцьку церкву [1, с. 182]. Початок будівництва фінансував Василь Кочубей.

3. Собор Різдва Пресвятої Богородиці, закладений 1781 року в місті Пирятин. Заказав і пофінансував будівництво цього собору полковий осаул Ільченко.

4. Миколаївська церква в селі Диканька. Побудована 1794 року за фінансування Віктора Кочубея.

5. Свято-Преображенська церква у Великих Сорочинцях. Побудована на початку XVIII століття коштом Данила Апостола. До цього комплексу слід додати і кам'яницю поблизу церкви, що носить назву «кам'яниця Черниша».

В цілому в даній праці розглянуто цегельне виробництво на Полтавщині через призму культового будівництва. Узагальнюючи зазначу, що під час, такого будівництва використовували цеглу місцевого походження, яку виготовляли безпосередньо поблизу будівельного майданчика, а майстрів для її виготовлення, здебільшого не місцевих, наймали. З цього випливає, що першими осередками цегельного виробництва, що постають у місцях Полтавщини, там де були побудовані

перші муровані церкви та монастирі. До того ж, ці будівництва відбувалися на кошти місцевої козацької старшини тогочасної адміністративної і політичної еліти, яка фактично започаткувала на дослідженні території традицію «мурованого» будівництва. В подальшому, на початку ХІХ століття у зв'язку із втратою, навіть натяку на автономію українських земель у складі російської імперії, ця традиція буде продовжена і доповнена новими елементами, такими як спорудження палаців місцевими поміщиками.

Отже, підсумовуючи зазначу, що культові споруди цінним джерелом для керамологічних досліджень, що підіймає перспективний пласт для подальших наукових студій, який в подальшому потребує ґрунтовних досліджень. З метою комплексного вивчення цього питання постає перспектива співпраці фахівців із різних галузей науки, а саме керамологів, істориків, археологів, архітекторів, мистецтвознавців тощо.

Джерела та література:

1. Коваленко Оксана. Гончарство Полтави ХVІІІ століття / Оксана Коваленко. – Опішне : Українське Народознавство. – 2018. – 448 с.
2. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / упоряд., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина. – К. : Наш час, 2012. – С. 464–465.
3. Лисін Б. С. Глини і глиняна промисловість на Україні. Цегла, черепиця, звончак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, скло / Б. С. Лисін. – К. : Вид-во Праця, 1918. – 128 с. : табл.
4. Ханенко Н. Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка (1727-1753 г.) / Н. Ханенко. – К. : Типография Г.Т. Корчак-Новицького, 1884. – С. 585.

УДК 81'373:738 (477,53)

СИСТЕМНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ГОНЧАРНОЇ ЛЕКСИКИ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРМІНІВ ГОНЧАРСЬКОГО РАХУНКУ)

Світлана Пошивайло

(сmt. Опішне, Зіньківський район, Полтавська область)

Проаналізовано лексеми «горно», «сотня», «штука», «мірка», «уклад», «горшки», що становлять собою окрему лексико-семантичну групу (ЛСГ) у загальній системі народної гончарської лексики Полтавщини. У результаті чого виявлено, що кожна окрема ЛСГ народної гончарської лексики являє собою самодостатню мікросистему, в якій прослідковуються рух лексем, а також зв'язки між ними.

Ключові слова: українська керамологія, горно, сотня, штука, мірка, уклад, горшки, посуд, вироби.